

Використана література:

1. Астахова В.И. Об отношении студентов к государственно-властным структурам // Пятое Харьковские политологические чтения "Ресурсы политической власти". - Х., 1997. - 103 с.
2. Бойкова М. Проблеми оцінки ефективності держав і діалектичні методи їх розв'язання / М. Бойкова // Віче. – Березень 2013. – С. 6–10.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Давид Р., Жоффре-Спинози К. - М. : Международные отношения, 2009. - 456.
4. Половинкин С. Евгений Николаевич Трубецкой / С. Половинкин // Литературная газета. - 1989. - № 21. - 24 мая. - С. 6.

УДК 340.12(075.8)

Д.В. Андреев

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ЕЛЕКТРОННИХ ЗМІ**

У статті досліджуються правові засади організації діяльності телерадіоорганізацій. Особлива увага приділяється держаним регуляторам електронних ЗМІ, які повинні забезпечити дієвість мас-медіа у сучасних українських реаліях. Крім того, у роботі висвітлюється іноземний досвід правового регулювання телерадіокомпаній, приклади якого доцільно використовувати в процесі вдосконалення національного законодавства.

Ключові слова: *масова інформація, засоби масової інформації, телерадіокомпанії, органи влади, державне регулювання, демократичні стандарти.*

В статье исследуются правовые основы организации деятельности телерадиоорганизаций. Особое внимание уделяется государственным регуляторам электронных СМИ, которые должны обеспечить действенность масс-медиа в современных украинских реалиях. Кроме того, в работе освещается иностранный опыт правового регулирования функционирования телерадиокомпаний, примеры которого целесообразно использовать в процессе совершенствования национального законодательства.

Ключевые слова: *массовая информация, средства массовой информации, телерадиокомпании, органы власти, государственное регулирование, демократические стандарты.*

This article investigates the legal basis for the organization of activity of television and radio broadcasting company. Special attention is paid to the state regulators of the electronics media, which should ensure the ef-

fectiveness of mass media in modern Ukrainian realities. In addition, the article studies foreign experience of legal regulation of television and radio broadcasting companies, examples of which are expedient to use in the process of improvement of the national legislation.

Key words: mass information, mass media, television and radio broadcasting companies, authorities, state regulation, democratic standards.

Доцільність державного правового регулювання мас-медіа протягом тривалого часу зазначалося як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками та науковцями сфери інформаційних комунікацій.

Зокрема, проблеми впливу природного права індивідуума на свободу інформації порушувались ще у працях зарубіжних дослідників минулих століть: Джона Мільтона "Ареопагітика" (англ. John Milton, 1644), Метью Тендела "Аргументи проти обмеження преси" (англ. M. Tindal, 1704), Томаса Пейна "Права людини" (англ. Thomas Paine, 1791), у листах Ієремії Бентама "Про свободу преси та публічні дискусії" (англ. J. Bentam, 1820-1821) та ін.

Монро Прайс і Пітер Круг стверджують, що формування ефективного демократичного суспільства потребує цілої низки послідовних кроків. Причому кожне суспільство відрізняється певною традицією правозастосування і особливостям взаємодії різних законів між собою, а також соціальним контекстом, в якому ці закони діють, що безпосередньо відзначається на ступені їхньої ефективності. Тому для різних суспільств, держав, на різних етапах їхнього розвитку потрібні різні підходи до визначення ролі ЗМІ, а звідси – різні підходи до характеру і структури правового середовища, в якому вони функціонують [4, с. 5].

В Україні проблематиці взаємовідносин влади, суспільства та засобів масової інформації присвятили свої роботи О. Бухтатий, Л. Губернський, В. Іванов, О. Копиленко, М. Костицький, В. Кравченко, В. Лозовой, Є. Макаренко, О. Маліс, А. Марушак, В. Набруско, В. Недбай, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, М. Свірін, Є. Тихомирова, С. Чукут та ін.

Не зважаючи на те, що процес правового регулювання діяльності вітчизняних ЗМІ розпочався лише з кінця минулого століття, однак на підставі найкращих прикладів світової думки українські правники, філософи, представники мас-медіа в досить короткий

час змогли юридично закріпити правовідносини у галузі ЗМІ широкою низкою законів та підзаконних актів, які на теперішній час становлять практично сформовану систему державного регулювання інформаційної політики.

Загалом вітчизняне законодавство у галузі засобів масової інформації, не зважаючи на перманентну критику з боку політичних сил, національних та світових громадянських інститутів, самих ЗМІ проявляє свою дієвість. Практичним доказом цьому є динамічний розвиток галузі мас-медіа в Україні. За інформацією Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, до компетенції якої входить функція ліцензування телерадіомовлення, на початок 2013 року ліцензії на здійснення телерадіомовлення отримали понад 1700 суб'єктів інформаційної діяльності, що не тільки відповідає кількісним показникам держав зі усталеними демократичними стандартами, а й у деяких аспектах їх суттєво перевищує.

Базовим нормативним актом інформаційної сфери природно є Закон України "Про інформацію", який дає визначення загальним поняттям: "масова інформація" – інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб; та, в свою чергу, визначає "засоби масової інформації" як засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації

Згідно чинного законодавства засобами комунікації є засоби розповсюдження продукції інформаційних агентств, такі як: друковані та екранні видання, радіо, телебачення (кабельне, супутникове, глобальне), електричний та електронний зв'язок (телеграф, телефон, телекс, телефакс), комп'ютерні мережі та інші телекомунікації [6].

В той же час проблема у системі соціально-правових комунікацій, пов'язується з питаннями правового забезпечення функціонування електронних ЗМІ та особливо Інтернет-ресурсів, які де-факто виконують функції засобів масової комунікації і здійснюють суттєвий вплив на формування правових норм та правосвідомості, але де-юре існують чисельні аспекти їх діяльності, що залишаються законодавчо неврегульованими.

В зв'язку з цим, вважаємо за доцільне детальніше розглянути правові засади функціонування електронних ЗМІ, зокрема телевізійних та радійних мовників.

Діяльність телерадіокомпаній регулюються Законом України "Про телебачення і радіомовлення" в редакції від 12 січня 2006 року визначає аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації як організацію, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв.

Структуру національного телебачення і радіомовлення України становлять: державні та комунальні телерадіоорганізації, система Суспільного телебачення і радіомовлення України, приватні, незалежно від способу розповсюдження програм, громадські та інші телерадіоорганізації, засновані відповідно до вимог законодавства України.

Громадські телерадіоорганізації – телерадіоорганізації, які відповідно до закону є неприбутковими організаціями, створеними з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад [8].

Державні телерадіоорганізації – телерадіоорганізації, які є державними підприємствами і засновані органами державної влади: районне, міське, міськрайонне телерадіомовлення – теле- і радіомовлення, здійснюване комунальними районними, міськими або міськрайонними (спільними для району і міста) теле- і радіомовними організаціями.

Соціальне телерадіомовлення – передачі чи програми освітнього, навчального та довідкового характеру, передачі для сліпих, глухих, людей з послабленим слухом, а також програми і передачі з проблем екологічного виховання.

Суспільне телебачення і радіомовлення України – організаційно-правова форма некомерційного телебачення і радіомовлення, засади діяльності якої визначено Законом України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України". Тут потрібно зауважити, що зазначений акт було прийнято у 1997 році, але, на жаль, його так і не було реалізовано на практиці до теперішнього часу.

Держава законодавчо визначає органи влади, які здійснюють реєстраційні та регулюючі функції у галузі телерадіомовлення і не допускає створення нових чи наділення існуючих державних органів тотожними або дублюючими повноваженнями щодо ау-

дієвізуальних засобів масової інформації. Законом України "Про телебачення і радіомовлення" визначено, що:

– Верховна Рада України визначає державну політику щодо телебачення і радіомовлення, законодавчі основи її реалізації, гарантії соціального і правового захисту працівників цієї сфери;

– Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію державної політики щодо телебачення і радіомовлення, координує діяльність міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади у цій сфері;

– єдиним органом державного регулювання діяльності у сфері телебачення і радіомовлення незалежно від способу розповсюдження телерадіопрограм і передач є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – спеціальний конституційний, постійно діючий позавідомчий державний орган [3, с. 330].

Водночас, право на заснування телерадіоорганізацій як суб'єктів господарювання в Україні належить виключно юридичним особам України та громадянам України, не обмеженим у цивільній дієздатності.

Участь іноземних фізичних та/чи юридичних осіб у статутному капіталі телерадіоорганізацій регулюється Господарським кодексом України.

Крім того законодавство у галузі телерадіомовлення передбачає створення у складі органів управління теле-, радіоорганізацією спеціального наглядового органу (редакційної ради тощо), половина складу якого призначається засновниками або власниками, а половина обирається творчим колективом телерадіоорганізації [8].

Як показує практика, в жодній державі Західної Європи не були цілком ліквідовані різноманітні негативні впливи на свободу масмедіа. Не є несподіванкою, що в європейському регіоні період існування абсолютистських держав був порівняно коротким, а вимоги свободи преси є досить гучними навіть за європейськими мірками [1, с. 13]. Водночас розвиток преси у країнах, які притримувались принципів вільного ринку, призвів до виникнення протиріччя, яке набуло яскравого вираження у ХХ сторіччі. Вільна преса розцінювалася, як рушійна сила для поширення раціонального знання, але, як показав досвід, ринкова конкуренція призвела до ви-

никнення перших "баронів" вільної преси, що прагнули монополізувати інтелектуальний ринок. Тому тема державного втручання у діяльність преси, як ми бачимо, збуджувала чимало складних філософських дискусій [1, с. 38-37].

У країнах розвинутої демократії питання державної реєстрації електронних засобів масової інформації здебільшого стосується телерадіомовлення, що логічно пояснюється фізичним дефіцитом радіочастотного ресурсу. В ідеалі діяльність державних регуляторів під час ліцензування телерадіоорганізацій має спрямовуватись на забезпечення громадських інтересів у радіо- та телепрограмах.

Власне, вітчизняна політика етатизму у регулюванні державного телерадіопростору базується на трьох китах суспільного інтересу: багатоманіття ефірних ЗМІ, врахування інтересів всіх суспільних груп щодо доступу до аудіовізуальної продукції та недопущення монополізації телерадіопростору. Сьогодні очевидно є необхідність розроблення нових підходів щодо переосмислення принципів державного регулювання у сфері телерадіомовлення.

Монро Прайс небезпідставно зазначає, що сучасні електронні засоби масової інформації заповнюють наше повсякденне життя, і тим не менш більшість індивідумів не уявляють, яке значення для політичної географії сучасного життя відіграють радіо і телебачення. В усьому світі йде процес часто радикальної зміни організації мовлення і розповсюдження телевізійних програм. Не дивно, що за будь-яких обставин – в розвинутих і нерозвинутих країнах, за демократії чи диктатури, в перехідному чи стабільному суспільстві – особливо важливе значення набуває питання структурування і майбутнього регулювання ЗМІ [5, с. 13].

Варто зазначити, що стаття 34 Конституції України гарантує право кожному вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [2].

Втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, об'єднань громадян, окремих громадян у творчу діяльність телерадіоорганізацій, а також цензура, як контроль за ідеологічним змістом передач, забороняється.

В Україні державне регулювання національного телерадіоінформаційного простору здійснюється відповідно до Плану роз-

витку національного телерадіоінформаційного простору, який розробляє і затверджує Національна рада згідно з визначеними законами України принципами, завданнями та пріоритетами [7].

План розвитку національного телерадіоінформаційного простору є нормативно-правовим документом. Саме на підставі Плану розвитку Національна рада приймає рішення щодо створення та розвитку каналів мовлення, мереж мовлення та телемереж, які передбачають використання радіочастотного ресурсу України, визначає конкурсні умови та оголошує конкурси на отримання ліцензій на мовлення, визначає умови ліцензій на мовлення, яке ліцензується за реєстраційним принципом.

Це положення фактично нівелює правоздатність Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади здійснювати вплив на розвиток вітчизняного телерадіопростору та на розподіл радіочастотного ресурсу, який є базовим для розвитку телерадіоорганізацій. Фактично вищий орган виконавчої влади, на який покладається відповідальність за розвиток телерадіопростору, під час реалізації своїх повноважень має керуватися рішеннями, які приймає позавідомчий державний орган. В цьому плані, зрозуміло, можуть виникати певні протиріччя.

В якості позитивного прикладу державного регулювання розвитку галузі телерадіомовлення можна навести досвід Канади, в якій діє Комісія з питань теле- радіомовлення і телекомунікації Канади (англ. Canadian Radio-television and Telecommunications Commission), яка утворена згідно із Законом про телебачення і радіомовлення (1967 р.). У 1976 році Парламент Канади передав під юрисдикцію Комісії і питання щодо телекомунікації Канади, якими раніше опікувалася Канадська транспортна комісія. Нині ця комісія є головним державним регулюючим органом в Канаді у сфері телебачення, радіомовлення і телекомунікації.

Комісія є державною організацією, яка здійснює регулювання і нагляд у сфері телерадіомовлення та телекомунікацій Канади. Головним завданням Комісії є – гарантування того, що системи телерадіомовлення та телекомунікацій будуть працювати на благо канадського суспільства. Цілі та завдання Комісії визначені в Законі про телерадіомовлення (Broadcasting Act, 01.02.1991 р.) та в Законі про телекомунікації (Telecommunications Act, 23.06.1993 р.) [11].

В той же час, Закон України "Про телебачення і радіомовлення" визначає, що держава встановлює обмеження щодо монополізації телерадіоорганізацій промислово-фінансовими, політичними та іншими групами чи окремими особами, а також гарантує захист телерадіоорганізацій від фінансового і політичного тиску з боку фінансово-політичних груп та органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Забороняється юридичним або фізичним особам бути засновниками телерадіоорганізацій, які ведуть мовлення більш як на двох каналах мовлення по телебаченню і трьох каналах – по радіо на територію всієї країни, області, міста або іншого регіону, зазначеного в ліцензії, крім кабельних (проводових) мереж та мовлення на зарубіжні країни. Телерадіоорганізаціям, що ведуть мовлення на загальнонаціональних каналах, не може надаватися у користування одночасно більше половини каналів мовлення на територію країни, області, міста чи іншого регіону.

Досвід зарубіжних країн свідчить про небезпеку обмеження інформаційної свободи шляхом монополізації. Варто провести паралелі на діяльність вітчизняних ЗМІ, що не стали ознакою демократичного здобутку нашої держави у галузі права на інформацію. Рівень правового контролю державою ЗМІ суттєво зменшився, однак це не засвідчує мінімізацію її ролі в умовах ринкової економіки і політичного плюралізму [9, с. 51].

Але повернемося до канадського досвіду. Вже згадана державна комісія видає ліцензії для телерадіокомпаній та приймає рішення з цього питання, причому розподіл радіочастотного ресурсу обов'язково погоджується з Міністерством промисловості Канади (англ. Industry Canada). Комісія підзвітна перед Парламентом через Міністра промисловості, який відповідає безпосередньо за телекомунікації, і Міністра Канадської спадщини (Міністра культури), який є відповідальним за сутнісний зміст телерадіомовлення, його моральність та відсутність в інформаційній політиці тем, заборонених канадським законодавством.

Українське законодавство також визначає, що держава всіма можливими законними засобами не допускає в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або по-

зитивного їх подання (трактування), а також забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації.

Не допускається використання телерадіоорганізацій для: поширення відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, яка охороняється законом; закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди; необігрунтованого показу насильства; пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження; трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися; розповсюдження і реклами порнографічних матеріалів та предметів та ін.

Санкції за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення застосовуються за рішенням суду або, у встановлених цим Законом випадках, за рішенням Національної ради з питань телебачення і радіомовлення.

У разі порушення законодавства про телебачення і радіомовлення юридичними або фізичними особами Національна рада може звертатися до суду або до інших органів державної влади для усунення цих порушень у визначеному законодавством порядку або застосовувати до телерадіоорганізацій та провайдерів програмної послуги такі санкції: оголошення попередження; стягнення штрафу; подання до суду справи про анулювання ліцензії на мовлення.

Відповідальність за порушення законодавства про телебачення і радіомовлення несуть телерадіоорганізації, провайдери програмної послуги, їх керівники та працівники, інші суб'єкти господарської діяльності, посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Винні в порушеннях несуть цивільно-правову, адміністративну і кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Водночас, з 2004 року в Україні створено державний орган, який де-факто може здійснювати цензурування. Діяльність Наці-

ональної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі - постійного позавідомчого державного експертного і контролюючого органу, має неоднозначні, в більшості негативні відгуки з боку громадських об'єднань, які діють в галузі масової інформації [10, с. 233-235].

Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі має право вносити пропозиції щодо притягнення засобів масової інформації та їх керівників, які порушують законодавство у сфері захисту суспільної моралі, до передбаченої законом відповідальності. Склад Комісії затверджується урядовим рішенням, його діяльність фінансується з Державного бюджету України.

У пункті сьомому статті 7 Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" Кабінетові Міністрів доручено вирішити в установленому порядку питання щодо ліквідації Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі.

14 січня 2013 року Мініюстом внесено на розгляд Кабінету Міністрів проект Закону України "Про про внесення змін до Закону України "Про захист суспільної моралі" (щодо державного нагляду)", який планується схвалити Кабінетом Міністрів з подальшим внесенням до Верховної Ради України.

Згідно із запропонованою редакцією проекту акта, державний нагляд за додержанням вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції здійснюватимуть Міністерство культури, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство юстиції, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, Міністерство внутрішніх справ, Генеральна прокуратура, Державна митна служба, Державний комітет телебачення і радіомовлення, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Водночас, з метою забезпечення державного контролю необхідно внести зміни до відповідних положень зазначених центральних органів виконавчої влади з метою покладення на них функцій щодо здійснення захисту суспільної моралі у відповідних галузях.

Враховуючи те, що в Україні діє Комісія з журналістської етики, яка є корпоративним інститутом, що розглядає конфліктні ситуації етичного та професійного характеру, що виникають в журналіст-

ському середовищі та між цим середовищем та громадськістю у зв'язку з виконанням журналістами свого професійного обов'язку, вважаємо, що саме цей або інший аналогічний подібний орган професійного саморегулювання має виконувати функцію "громадського суду".

Доречними та актуальними в цьому сенсі є слова, озвучені у 1805 році під час проголошення інавгураційної промови третім Президентом США Т. Джеферсон (англ. Thomas Jefferson), який зазначив, що "немає більше потреби проводити якусь іншу чітку межу між неоціненою свободою преси та її деморалізуючою розбещеністю. Якщо ж будуть нові порушення, котрі законодавство не спроможеться припинити, то його дієвість буде доповнена і посилена цензурою громадської думки [1, с. 23]".

Незалежно від того, що загалом вітчизняне законодавство щодо регулювання інформаційної політики в Україні практично сформовано та систематизовано, воно потребує приведення його у відповідність до сучасних вимог та забезпечення утвердження у суспільстві демократичних стандартів. Подальша реалізація цих завдань неодмінно знайде своє відображення у втіленні в громадській свідомості важливості демократичних цінностей, громадянських свобод та забезпечення конституційних гарантій права кожного на інформацію.

Використана література:

1. Кін Джон. Мас-медіа і демократія / Джон Кін ; [пер. з англ. О. Грищенко]. - К. : К.І.С., 1999. - 134 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // ВВР України. - 1996. - № 30. - ст. 141.
3. Правовые вопросы лицензирования телерадиовещания / под ред. А. Г. Рихтера. - М. : Центр "Право и СМИ", 2000. - 461 с.
4. Прайс Монро, Круг Питер. Благоприятная среда для свободных и независимых средств массовой информации / Монро Прайс, Питер Круг. - М. : Центр демократии и государственного управления при Агентстве США по международному развитию, 2000. - 52 с.
5. Прайс Монро. Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность / Монро Прайс ; [пер. С. Анিকেева]. - М. : Издательство Московского университета, 2000. - 336 с.

6. Про внесення змін до Закону України "Про інформацію". Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 32. - ст. 313.
7. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23 вересня 1997 р. № 538/97-ВР // ВВР України. - 1997. - № 48.
8. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 12 січня 2006 р. № 3317-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 18. - ст. 155.
9. Токарська А. Правові аспекти суспільної комунікації : [монографія] / А. Токарська. - Львів : ред. - вид. комплекс ЛьвДУВС, 2008. - 144 с.
10. Українське телебачення : вчора, сьогодні, завтра / упоряд. М. М. Карабанова [та ін.]. - К. : "Дирекція ФВД", 2006. - 648 с.
11. Canadian Radio-television and Telecommunications Commission Act R.S.C., 1985, c. C-22 // <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-22/page-1.html>.

УДК 340.122"1492.20..."

О.М. Литвинов

**ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ПРО КЛЮЧОВУ
РОЛЬ ТЕОРІЙ ПРИРОДНОГО ПРАВА НОВОГО
ЧАСУ У СТВОРЕННІ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ
РЕАЛЬНОСТІ, АБО ЧИ МОЖЕМО МИ ГОВОРИТИ
ПРО "ДРУГИЙ ОСЬОВИЙ ЧАС"?**

На основі культурологічного підходу з використанням методології синергетики в процесі осмислення ролі класичних теорій природного права Нового часу обґрунтовується точка зору щодо їхньої вирішальної ролі в створенні фундаментальних підмурків сучасної правової реальності. Висувається гіпотеза про особливість розвитку людства з періоду XVI-XVII століть до сьогодення, коли вирішального значення набувають наука, техніка і особливо право, що якісно кардинально змінило світ, і що надає підстави вважати даний період "другим осьовим часом" в історії.

Ключові слова: *право, права людини, теорії природного права, правова реальність, "коперниканський переворот у праворозумінні", "осьовий час", "другий осьовий час"*.

На основе культурологического подхода с использованием методологии синергетики в процессе осмысления роли классических теорий естественного права Нового времени обосновывается точка зрения относительно их решающей роли в создании фундамента совре-